

sovana upravo našom Vojnom krajinom, pa čak i Makedonije čiji su stanovnici popunjavali broj naših krajišnika, a i Bosne kao, dobrim dijelom, turske Krajine.*

Branko P. Sučević

O NAČINU IZDAVANJA SREDNJOVJEKOVNIH NOTARSKIH KONCEPATA

S izdanjima notarskih koncepata Trogira, Dubrovnika i Kotora stala je jugoslavenska nauka na čelo trudbenika na području proučavanja života i razvoja mediteranskih gradskih komuna Srednjega vijeka. Veliki uspjeh naše nauke i veliki doprinos svjetskoj nauci! Već dosad objavljeni materijal daje iscrpan uvid u život svih klasa gradskog stanovništva u dalmatinskim gradovima krajem XIII. i početkom XIV. st., a buduća izdanja će dati uvid u postepeni socijalni i ekonomski razvoj tokom kasnijih stoljeća.

Ova izdanja Jugoslavenske akademije nisu sasvim jednolika, ne ravnaju se sva po istim principima izdavanja. Dok se izdanja Trogirskih i Kotorskih spomenika drže filološkog principa izdavanja, donoseći tekstove notarskih koncepata u doslovnom prijepisu neskrraćene, dotle moje izdanje dubrovačkog materijala sadrži notarske koncepte u skraćenom vidu, sa ispuštanjem notarskih formula. Pošto sam u predgovoru Dubrovačkih spomenika samo u najkraćem iznio razlog, koji me naveo na skraćivanje koncepata, jer »bi njihova doslovna reprodukcija nerazmjerno, a sasvim beskorisno povećala opseg publikacije« (str. IX), želim ovdje da progovorim o tome opširnije.

Najprije da se osvrnem na prigovore skraćivanju, što ih je jedini dosada iznio Ivan Erceg u »Hrvatskom Kolu« 1952 (s. 242). Erceg zamjera skraćivanju, da »ide na uštrb skladnosti jezika i da prema tome ne teče glatko čitanje«. Prigovor je opravdan po mome mišljenju samo u dva-tri slučaja, dok u pretežnoj većini slučajeva nije opravdan. Tamo, gdje skraćivanje obuhvata jednu cijelu rečenicu, prigovor svakako ne stoji. Jednako glatko se čita na pr. »Unde si quis habet petere rationem in dicta vinea, veniat coram domino comite et sua curia infra terminum in statuto specificatum« (br. 6 mojih skraćenica), kao i »Unde si quis et⁶«. U takvim slučajevima je svejedno, da li ćemo stotine puta čitati cijelu rečenicu, ili samo njezine početne riječi sa dodatim etc⁶. Da je u takvim slučajevima skraćivanje sasvim na mjestu, najbolji su dokaz sami notari, jer nema nijedne takve formule, koja obuhvata cijelu rečenicu, a koju ne bi od vremena do vremena skratio i notar sam, ako mu se žuri. Štaviše, najkonzervativnija kancelarija na svijetu, papinska kancelarija, počinje tokom vremena da skraćuje opće poznate formule arenge, sankcije i t. d.

* Oskudan prostor, kojim »Historijski zbornik« raspolaže, ne dopušta mi, da ga trošim na iznošenje daljnjih nedostataka u knjizi prof. Čulinovića, kojima ona obiluje kako u tekstu, tako i u citatima i bilješkama. O tim nedostacima, koji se često sastoje od krupnih pogrešaka, suviše je diskutirati. To se može donekle učiniti samo s pojavom Vojne Krajine, koja nije još uvijek dovoljno proučena, a u tom se pogledu pridružujem osnovnim zaključcima u odgovoru druga B. Sučevića. Napominjem na kraju, da je o knjizi prof. Čulinovića dao uglavnom nepovoljnu ocjenu također prof. B. Grafenauer u »Zgodovinskom časopisu« V, 1951, str. 379—382, a valja požaliti, što V. B. nije u časopisu »Nastava historije u srednjoj školi« I, 1952, 4—5, upozorio nastavnike konkretno na »omaške u izlaganju i zaključcima« te knjige (str. 324), koju inače preporuča kao pomoćnu literaturu u školi.

Jaroslav Šidak

Registratori papinske kancelarije — potpuno jednako kao i svjetovni notari — zapišu samo prve riječi formula i dodaju im etc, na pr. »Ex iniuncto nobis officio etc«, »Sacrae religionis etc«, »Nulli ergo etc«, »Si quis etc«. Krajem XV. st. postaje ovo »etc« u papinskim registrima tako često, da traži već dobro poznavanje kancelarijskih formula¹. Ako su dakle mogli sami notari, pa čak i registratori papinske kancelarije, mjesto cijelih rečenica napisati samo prve riječi, a sve ostalo samo nagovijestiti sa »etc«, jer su im formule, što se pod tim »etc« kriju, ionako poznate, može to učiniti i naučno izdanje, jer su i nama ove formule još i te kako (po zlu!) poznate i nije potrebno, da dangubimo i trošimo prostor zbog njih.

Opravdan može biti prigovor o kvarenju skladnosti jezika samo u onim slučajevima, kada skraćena formula stoji u sredini neke rečenice. To je slučaj kod naših skraćenica br. 1, 3, 7 i 9. Ali i od toga otpadaju formule 1 i 7, jer kod njih ispuštanje jednog dijela ni najmanje ne kvari sintaktičnu skladnost cijele rečenice. Po mome mšljenju jednako se glatko čita na pr. »Ego quidem X (debitor) confiteor, quod super me et super omnia mea bona debeo dare...«, kao što i skraćeno »Ego quidem X etc⁷ debeo dare...« (formula br. 7). Jednakog je karaktera i skraćenica pod brojem 1, koja u sintaktičnom pogledu također ne kvari cijelu rečenicu.

Preostaju samo skraćenice 3 i 9, kod kojih je prigovor opravdan, a za koje sam već u predgovoru Dubrovačkih spomenika istakao, da kvare sintaktičnu skladnost jezika (s. XIV). No ta dva slučaja sintaktične neskladnosti ne govore protiv skraćivanja kao takvog, nego pokazuju samo, da u ova dva konkretna slučaja nije nađeno dobro rješenje, što se skraćivanja tiče, i da u ova dva slučaja treba tražiti bolje rješenje, koje ne će ići na uštrb skladnosti jezika.

Kao drugi prigovor protiv skraćivanja je Erceg iznio, da u slučaju moga načina skraćivanja čitalac treba memorirati ništa manje od 18 formula. Tako nešto sa skraćivanjem nisam namjeravao. Ako bi skraćivanje formula nekoga zavelo, da uistinu memorira tih 18 formula i da zatim kod čitanja građe svuda kod skraćenice iz memorije umetne dotičnu skraćenu formulu, postigao bi se skraćivanjem baš suprotan efekt od onoga, koji se namjeravalo postići. Skraćivanjem formula išao sam za tim, da se upotreba gradiva što više pojednostavni i olakša, a memoriranje bi je besprimjerno otežalo. Svaki čitalac, kome je ova vrsta izvora poznata, znat će, čim dođe do nekog ominoznog »etc« s brojkom, da se pod tim »etc« krije neka historičaru apsolutno nepotrebna formula, neka sadržajno sasvim prazna fraza, koja za stvarni sadržaj građe nema baš ni najmanjeg značenja. Prirodno je, da se kod »etc« ne će zaustaviti i iz svoje memorije izvlačiti dotičnu formulu pod dotičnim brojem, koji stoji iznad »etc«, nego će to »etc« preskočiti i čitati dalje, a sa sviješću i opravdanom pretpostavkom, da od materijalnog sadržaja nije tim »etc« izgubio ni najmanju situ. Skraćivanje neka ne služi otežavanju, nego olakšavanju upotrebe izvora.

Međutim, protiv skraćivanja bi se moglo iznijeti dva mnogo opravdanija prigovora: prvo, da na pr. formula ekskalumnijacije ili formula renuncijacije i t. d. ne glase u svima slučajevima baš doslovno jednako, pa ih se zbog toga ne bi smjelo skraćivati, i drugo, da se u ispuštenim formulama eventualno mogu nalaziti lična imena ili imena mjesta u drukčijoj ortografiji, nego u tekstu dotičnog ugovora, iz koga je formula ispuštena. U oba slučaja odgovor nije težak. U prvom se slučaju može upozoriti na razlike u stilizaciji u predgovoru ili čak upotrebiti različite brojke za različitu stilizaciju, u drugom slučaju, koji ustvari nije čest, može se eventualna

¹ Ispor. na pr. izdanje Waddinga, *Annales Ordinis Minorum*, u kome od XV. knjige dalje ovo »etc« u skraćivanju postaje sve češće.

razlika u ortografiji navesti u napomeni, što je ipak jednostavnije, nego zbog jednog imena ispisati cijelu dugačku formulu.

Kao što se vidi, protiv skraćivanja bi se teško moglo naći opravdanih zamjerki. Uprkos tome se u pitanju skraćenog ili neskraćenog izdavanja notarskih koncepata zacijelo ne će postići jednodušnost svih naučnih radnika. Protiv skraćivanja će biti iz principijelnih, a i praktičkih razloga filolozi, pravnici i ljubitelji starina. Filolog ne može pristati na drukčije izdavanje srednjovjekovnih tekstova, nego na vjerno reproduciranje cijelog teksta od slova do slova tačno onako, kao što je u originalu. To je razumljivo, jer je filologu glavna svrha studij jezika i knjige, a taj je nemoguć bez najpomnijih doslovnih izdanja tekstova. Neka se jedna fraza ponavlja i 400 puta, filolog bi i u tim ponavljanjima *možda* našao jedno korisno zrnce za svoju struku. Radi toga će bezuvjetno tražiti pouzdana doslovna izdanja bez ikakvog skraćivanja.

Pravnik će nerado pristati na skraćivanje iz sličnih razloga, kao filolog, jer će i on u 400 puta ponavljanim formulama možda u jednom sitnom odstupanju naći ostatak nečega, što odumire, a još češće zametak nekog pravnog elementa, koji se tek pojavljuje.

Konačno će ljubitelj starina a priori, iz pijeteta prema obožavanim reliktima tako daleke prošlosti, odbaciti pomisao na skraćivanje. Bez sumnje je svaki istraživač naše prošlosti, svaki historičar eo ipso ljubitelj starina, kome je rad oko tih starina i svestrano proučavanje njihovo izvor najdubljeg duševnog zadovoljstva.

Ipak, izdanja notarskih koncepata u prvome redu nisu namijenjena filolozima i pravnicima, nego historičarima. Doduše, i filolog će u njima naći bogat materijal — najbolji dokaz tome je korisni registar romanskih i slavenskih riječi A. Mayera u Kotorskim spomenicima —, ali ih ne će naći u stotine puta ponavljanim formulama, koje mogu bez štete otpasti, nego će ih naći u tekstovima, koji ionako ostaju. Isto tako pravnik ne će tražiti promjene formula kod koncepata jednog samog notara, čiji elaborati ispunjuju često po više štampanih knjiga, jer se svaki notar drži svoje naučene i memorirane sheme, kod koje ima samo malo i nebitnih promjena, nego će ih tražiti, upoređujući rad od po više notara. Ako jedno štampano izdanje sadrži elaborate od više notara, onda će biti zadatak editora, da istakne razlike u stilizaciji istih formula (na pr. evikcije, possessionis i t. d.) kod jednog i drugog notara. Time će biti udovoljeno i potrebama pravnika.

Historičar-editor pak, svijestan da je edicija u prvom redu namijenjena historičarima, dolazi zbog obilja notarskih formula u dilemu, da li će kao ljubitelj starina nježno i s poštovanjem, kakvo traži od njega srednjovjekovni kodeks, izdati kodeks riječ po riječ i slovo po slovo, u svijesti, da time stvara historičaru, koji će se koristiti njegovim izdanjem, iste muke kod upotrebe, kao što ih je i sam propatio, ili će odbaciti poštovanje prema starinskom kodeksu i pružiti historičaru-korisniku samo ono, što u kodeksu ima stvarni sadržaj. Svaki historičar će odobriti drugu soluciju. Svaki historičar će pristati na to, da se s notarskim konceptom ne mora postupati na isti način, kao s nekim pripovjednim izvorom, kod koga svako sitno odstupanje u dva različita rukopisa može imati svoju važnost. Jednolično i jednoobrazno ponavljanje notarskih formula u rukopisima notarskih koncepata ne spada pod isto mjerilo i pod iste zakone ediranja, kao historijski izvori druge vrste odn. drugih vrsta, zbog čega treba za njih primijeniti druge principe prilikom izdavanja.

Spomenuo sam, da bi doslovno izdavanje notarskih koncepata sa svima njihovim formulama nerazmjerno povećalo opseg publikacija. To su riječi. Brojevi će govoriti uvjerljivije. U Dubrovačkim spomenicima na pr. nalazi se formula evikcije odn.

ekskalumnijacije (br. 10 izdanja), koja je uvijek vezana s formulom *possessionis* (br. 8), oko 100 puta, što bi u izdanju iznosilo oko jedan i četvrt štampanog tabaka (t. j. po 30.000 znakova). Ako bi se u tim spomenicima štampane sve skraćene formule in extenso, opseg knjige bi se povećao za otprilike 20%, t. j. za oko 70 strana velikog formata. U Kotorskim spomenicima nalazi se poen-formula: »Si non autem, sint in pena de quinque in sex per annum super me et omnia bona mea« oko 390 puta, što iznosi nešto više od jednom štampanog tabaka. Ovu dobro poznatu formulu dubrovački notari nikada ne ispisuju, nego je konsekventno skraćuju sa »Si vero etc«. U Trogirskim spomenicima I/1 ponavlja se formula evikcije: »quam (terram) venditam dictus X venditor per se suosque heredes stipulatione promisit dicto Y emptori, pro se suisque heredibus stipulanti, legitime disalcumpniari et defendere contra omnes personas, sub obligatione suorum bonorum« oko 240 puta, i obično je u vezi s formulom: »Renuntians dictus venditor omnibus exceptionibus sibi competentibus in toto hoc contractu«. Obje ove formule zapremaju u izdanju nešto više od 2½ štampana tabaka. Dubrovački notari ne upotrebljavaju uopće formulu renuncijacije, formulu evikcije upotrebljavaju u drukčijoj stilizaciji i nekada je svu ispisuju, ali često je i skraćuju, stavljajući samo prve riječi »Et obligo me« s dodatim »etc«. S obzirom na taj postupak notara opravdano je pitanje, da li ima ikakve svrhe, da se na ove prazne i nesadržajne formule, koje će se često naći i po dva i po više puta na istoj strani, troše desetina strana naučnih izdanja.

No nepotrebno trošenje prostora nije najvažnija strana toga pitanja. Mnogo važnije je beskorisno trošenje vremena i radne energije istraživača, koji se služi izvorima. Svaki tko je imao posla s rukopisima ove vrste, zna za očajan umor i razočaranje, kada po stoti i opet stoti put mora pročitati jalove formule, koje ne daju apsolutno nikakav podatak, a preskočiti ih se ne može i ne smije. Vrlo dobro je okarakterizirao stanje istraživača M. Mirković (HZ IV, 222) riječima: »... čitalac se mora probijati kroz materijalni sadržaj teksta i kroz istovjetne formule, neprestano očekujući, da se u formuli može iznenadno pojaviti neka posebna materijalna odredba«. Koliko god bi materijalno uštedio izdavač sa skraćivanjem formula, bar dva puta toliko bi uštedio na utrošenoj energiji i vremenu onaj, koji upotrebljava izvore ove vrste u svrhu studija.

Sve dakle govori za skraćivanje notarskih formula prilikom objavljivanja koncepata ugovora, ali se ne može tvrditi, da je moj prvi pokušaj u tom pravcu sasvim uspio. Princip sam bit će na mjestu, dok njegovo izvođenje u mnogome još ne zadovoljava. Pošto se o čisto tehničkim pojedinostima nije još nitko izjasnio, neka mi je dopušteno da iznesem nekoliko napomena; možda će to pobuditi druge, da se jave sa svojim mišljenjem. Sada, kada je knjiga gotova, mnoge mi se pojedinosti prikazuju u drukčijem svijetlu, nego što su izgledale ranije u rukopisu.

Očite tehničke nedostatke izdanja, kao na pr. nepotrebne zgrade uz brojke, razmaknuti slog, koji je štamparija upotrebila, jer nije imala kurziv, nespretna solucija reproduciranja precrtanih riječi i riječi dodanih iznad retka i t. d. — sve te stvari također povećavaju bez potrebe opseg izdanja — može se ostaviti po strani jer sami po sebi padaju u oči i mogu se ukloniti bez daljnjega. Međutim, pitanje je, da li se skraćivanje možda ne bi moglo provesti bez brojeva 1—18, koji su kao eksponenti dodati iznad razmaknutih »etc« tamo, gdje »etc« označuje ispuštenu odn. skraćenu formulu. Ovi eksponenti daju izdanju jedan strani izgled, kao da se radi o nekom matematičkom ili tehničkom tekstu. Za istraživača, koji je češće upotrebljavao izvore ove vrste, većina ovih brojeva po mome mišljenju uopće nije po-

trebna. Tako bi, na pr., verzirani naučni radnik kod straćenica 5, 6, 8 i 10—18 kod svakog razmaknutog »etc« i bez brojke odmah pogodio, o kojoj se ispuštenoj formuli radi, a jednostavni razmaknuti »etc« bi manje kvario estetski izgled, nego »etc« sa eksponentom 5 ili 6 ili 15 i t. d. Za manje verziranog radnika, koga brojka upozorava na dotičnu ispuštenu formulu, možda bi mjesto brojke bile dovoljne početne riječi ispred razmaknutog »etc«. Manje verzirani radnik bi mogao, kada dolazi do takvog »etc«, koji nagovještava ispuštenu formulu, potražiti dotičnu formulu pod početnim riječima ispred »etc«, a ne pod brojkom, koja stoji kao neukusni eksponent iznad »etc«. Na pr., mjesto da kod »Unde si quis etc⁶« traži pod brojem 6, tražio bi pod riječima »Unde si quis«, razumije se, ako ga skraćunica zanima ili mu je iz nekog razloga potrebna. Normalno bi radnik ionako prešao preko svakog »etc«, jer mu, kao što je već istaknuto, ne pruža baš nikakav sadržajni podatak. Kao primjer za ilustraciju neka navedem opet papinsku kancelariju, koja upotrebljava jednostavno »etc« čak i u slučajevima, kada može doći i do neizvjesnosti. Tako, na pr., od arenge »Sacrae religionis« ima dvije međusobno prilično različite stilizacije, a ipak kancelarija upotrebljava samo jednostavnu skraćunicu »Sacrae religionis etc«, a k tome ne pokazuje nikakvim znakom, treba li primijeniti prvu ili drugu stilizaciju.

Taj način s početnim riječima mogao bi se primijeniti čak i kod većine formula, koje su ispuštene u sredini rečenice, jedino bi se moralo kod ponekih izvesti manje stilističke dopune. Kod rečenica naime, kod kojih je posljednja neskraćena riječ lično ime, koje se mijenja od slučaja do slučaja, morala bi se ličnom imenu dodati prva slijedeća riječ i ta bi onda bila »Stichwort«. Tako, na pr., moralo bi se »Ego quidem Marcus de Clara etc⁷« proširiti u »Ego quidem Marcus de Clara confiteor etc«, a skraćunica »Pouerscus etc⁶« u »Pouerscus preco comunis etc«, te bi se dotične formule mjesto po brojevima 7 odn. 5 mogle potražiti pod riječima »confiteor« odn. »preco comunis«. Time bi i u ovim slučajevima otpala potreba za eksponentima, efekt bi bio isti, a izdanje bi izgledalo manje matematičko. No, o tome bi trebalo da dadu mišljenje i drugi stručni radnici.

Isto tako sam u prvom pokušaju skraćivanja išao možda predaleko i skraćivao previše. Psihološki je razumljivo, da se u prvom poletu odbacivanja i eliminiranja nepotrebnog balasta ide koji korak preko razumne granice, pa bi bilo i u tom pogledu mišljenje drugih stručnih radnika korisno.

G. Čremošnik

HISTORIJSKI
ZBORNIK

GOD. V.

1952

BROJ 3—4

HISTORIJSKI ZBORNIK

ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA HRVATSKE

Uređuje Redakcioni odbor: Oleg Mandić, Jakša Ravlić i Jaroslav Šidak (glavni i odgovorni urednik). Rukopisi za razmjenu šalju se na adresu: Historijski seminar, Filozofski fakultet, Zagreb, Trg Maršala Tita 14. Narudžbe za Historijski zbornik prima »Školska knjiga«, Zagreb, Ilica 28.

SADRŽAJ

	Strana
OLEG MANDIĆ, Bratstvo u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj	225—298
IVO MILIĆ, Perijeklo prava bližike na prvokup i otkup nekretnina	299—310
MIRJANA GROSS, Neke karakteristike socijalne demokracije u Hrvatskoj i Slavoniji	311—323

OCJENE I PRIKAZI

J. Bösendorfer, Agrarni odnosi u Slavoniji (N. KLAIĆ — R. BIČANIĆ)	325—333
D. Roller, Dubrovački zanati u XV. i XVI. stoljeću. (J. TADIĆ)	333—343
Novi prilozi o dubrovačkoj diplomaciji. (J. LUČIĆ)	344—347
Z. Herkov, Statut grada Zagreba od god. 1732. (N. KLAIĆ)	347—350
R. Besarović, Vaso Pelagić (M. EKMEČIĆ)	350—354
Izdanja staroslavenskog instituta. (L. KOŠUTA)	354—360
Tabula Hebana. (M. VEDRIŠ)	360—365

ČASOPISI

Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslov. naroda pod turskom vladavinom, I i II. (S. M. TRALJIĆ)	367—372
Istoriski glasnik 1951, br. 1—2. (J. LUČIĆ)	372—376
Godišnjak Istor. društva Vojvodine 1951. (F. MOAČANIN)	376—380
Zbornik radova Instituta za proučavanje književnosti SAN 2, 1952. (J. RAVLIĆ)	380—383
Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, N. S. II, 1952. (N. ŽIC)	384—386
Historische Zeitschrift — u povodu 90-godišnjice života F. Meineckea. (M. GROSS)	386—390
Archives d'histoire du droit oriental — Revue intern. des droits de l'antiquité I, 1952. (K. BASTAIĆ)	390—394

ZNANSTVENE USTANOVE

JOSIP BUTURAC, Državni arhiv u Zagrebu	395—408
--	---------

BILJEŠKE

»Da li su Bosanci u XVII. v. znali za bogomile?« (S. M. TRALJIĆ)	409—410
Naše historijske čitanke. (S. M. TRALJIĆ)	410—413
G. Škrivanić, Dnevnik Dubrovčanina M. Pešića o Požarevačkom mirovnom kongresu 1718 g. (J. LUČIĆ)	413—414
V. Pelagić, Izabrani spisi I, 1952. (M. EKMEČIĆ)	414—415
Ekonomisti XVII. i XVIII. stoljeća. (D. NEŠIĆ)	415—419